

על המאמרות ועל הדיברות

הערות והוספות בעקבות מאמרו של ר' מאיר מדן

פורסם במגדים ג

בעקבות הדברים שהובאו במאמר זה, ביקשתי להבהיר כמה נקודות, להתחקות אחר מקורם ושורשם של דברים, ולהוסיף בשוליהם מספר הארות והערות. ניסוחם המיוחד של הדברים בא, כפי שציין בעל המאמר, מפי כתבו של בעל "שפת אמת", בשם זקנו, בעל חידושי הר"י"ם. הכותב מציין, שה"זיקה בין עשרת המאמרות של מעשה בראשית ובין עשרת הדיברות של מתן תורה כבר נרמזה בזוהר פרשי' ויקרא, יא, ע"ב". אמנם כך הוא, אלא שדברים מפורשים יותר יש לנו בתורת הנגלה, קודם שנפליג על עבר רוזי הנסתר: כך בפסיקתא רבתי, כא, יט: "נאמרו עשרת הדיברות כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם", וְשֵׁם פִּירוּטֵי הַמִּקְבִּילוֹת. וְכֵן ב"פסיקתא זוטרתי", הוא מדרש "לקח טוב", בפרש' ואתחנן, ה, ו: "עשרת הדברים ניתנו כנגד עשרה מאמרות". רמז נוסף לכך מצינו בגמרא, כ"ה, לב, ע"א: "הני עשרה מלכיות כנגד מי?... רב יוסף אמר: כנגד עשרת הדיברות שנאמרו לו למשה בסיני. ר' יוחנן אמר: כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם". להשלמת התמונה ראה "יתורה שלמה", שמות, פרק כ, אות תטו, ושם בהערות. בעל "שפת אמת" עצמו שב וחזר לנושא זה פעמים הרבה, ואף המתיק פירושו בכיוון שעליו כתב כותב המאמר: "ועשרת הדיברות היו תיקון העשרה מאמרות" (יתרו, תרל"ד); ובסגנון אחר: "עד שנתבררו עשרה מאמרות ונעשה מהם עשרת הדיברות" (אמור, תרנ"א).

★

דברים שהביא המחבר בהערה 2 בשם המלבי"ם על מבנה פרק י"ט בתהלים, דומה שכבר אמרם ר' אברהם אבן עזרא בפירושו לפס' ח באותו פרק, באמרו: "ולפי דעתי, שהזכיר עד כה איך יוכל המשכיל למצוא עדות על האלוהות ולהכיר מעשיו, ואמר דוד: גם יש עד אחר נכבד ממנו ויותר נאמן והיא תורת השם ועדותיו ופיקודיו ומצוותיו ויראתו ומשפטיו...".

בעל "שפת אמת" עצמו כבר עמד על היררכיה זו בדברו על היחס שבין משה לבין האבות: "כי מרע"ה היה מיוחד להיות איש אלוהים מיד כשנברא... והיה מוכן להתורה שהיא למעלה מהבריאה, והאבות היו מוכנים לתקן מעשה בראשית והטבע" (וארא, תרמ"ה). וראה עוד דברי הרב הירש בפירושו למזמור זה על "ספר הטבע" ו"ספר התורה", בדברו על המקורות להערכת אלוהים ולהכרתו.

★

מבנה זה של פרק תהלים הוא שעמד, כנראה, לנגד עיניהם של קובעי נוסחה של תפילתנו: כך, לפני קבלת עול מלכות שמיים שחרית וערבית קבעו ברכה אחת על הבריאה ועל הטבע – המקור הראשון להכרת ה', ולאחריה ברכה על התורה – המקור השני והחשוב מן הראשון. לכך רמז כבר אבודרהם

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בשם בעל ה"מנהגות", ר' אשר מלוניל (ר' אבודרהם השלם, ירושלים, תשכ"ז, עמ' עו, וראה להרחבת הדברים מאמרו של מירסקי, ספר היובל לחנוך אלבק, עמ' 324-330, ומבוא י. אבן שמואל ל"מורה נבוכים", ח"ב, עמ' קכח ואילך).

ההסבר הפנימי לקביעת שתי הברכות ולהדרגתיות שביניהן, ניתן ע"י בעל "שפת אמת" ברוח הדברים שהעלה מחבר המאמר: "אבל בפרטות הדברים הם ב' שמועות: חיצון ופנימי... דבאמת, מי שהוא משכיל יוכל להבין מעצמו השגחת הבורא ית' בשים לב לכל הדברים המתהווים בעולם ואיך הקב"ה עושה חסד עם כל בריה, וזאת הייתה כל עבודת האדם קודם קבלת התורה... אבל יש השערה פנימיות והוא דרך התורה מן השמיים והוא למעלה מן השגת האדם בדרך הטבעי... והם ב' הברכות שתיקנו חכמים קודם ק"ש: על יצירת אור וחושך – מעשה בראשית, ואח"כ על התורה שהנחילנו הקב"ה..." (לך לך, תרנ"ד; וע"ע "צדקת הצדיק" לר' צדוק הכהן, ס"י רטז).

לגבי אותן אידיאות שרמזו להן המחבר בהערה 4: "יאוּלֵי זֶה מִן הַהִבְדְּלִים שֶׁבִּין ב' אֲלָפִים תוֹהוּ לִבִּין ב' אֲלָפִים תוֹרָה" כדברי הגמרא (סנהדרין, צז, ע"א, ועבודה זרה, ט, ע"א) ראה גם דברי הטור (או"ח, סי' רצב): "ומה שתיקנו בשבת ג' ענייני תפילות: אתה קידשת, ישמח משה, אתה אחד; וביו"ט לא תיקנו אלא אחת: אתה בחרתנו – מפני שאלו ג' תפילות תיקנום כנגד ג' שבתות: אתה קידשת כנגד שבת בראשית, כמו שמוכיח מתוכו; ישמח משה כנגד שבת של מתן תורה...; ואתה אחד כנגד שבת של עתיד", ומכאן שהתייחס גם לב' אלפים של ימות המשיח שבהם חותמת הגמרא שם.

מגדים ה (ניסן תשמ"ח)